

DOI: <https://doi.org/10.18524/2312–6809.2019.28.165842>

УДК 821.161.32

НОВЕЛІСТИКА МИКОЛИ КРАВЧУКА

Тетяна Ткаченко, д-р філол. наук, доц.

*Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського
tatiana001@ukr.net*

Статтю присвячено дослідженню новелістичної спадщини Миколи Кравчука (1929–2009). Розкрито основні формальні та змістові складники художніх текстів (тематика й проблематика творів, текстова організація, постань роз- і оповідача, специфіка викладу, варіювання темпу роз- та оповіді тощо). Висвітлено унікальну образну символіку, інтертекстуальні акценти, роль художніх зображально-виражальних засобів (паралелізм, антитеза, порівняння), викоремлено значення епіграфів та рефренів. Окреслено феномен творчої спадщини прозаїка, що вирізняє локальна визначеність, автобіографічна нарація, градація на внутрішньому та зовнішньому рівнях, метафоризація буття. З'ясовано світоглядні константи й риси ідіостилу письменника, що потребують подальшого студіювання.

Ключові слова: *новела, рефрен, градація, метафора, символ, автобіографізм, хронотоп.*

Постать Миколи Кравчука малознана у читацькому загалі й недостатньо вивчена в літературознавчому колі. Вчитель української мови та літератури, директор школи у селах Тетіївського району, член НСПУ здобув за свою щемливу й неповторну прозу дві премії, названі на честь відомих письменників, — Ю. Яновського і Г. Косинки. Варто дослідити художню спадщину цієї непересічної людини, аби виявити риси ідіостилу митця, котрі роблять його творчість унікальним явищем в історії української літератури другої половини ХХ ст.

Новелістику Миколи Кравчука можна умовно поділити на власне художню і автобіографічну, хоча обидві об'єднує змістовий морально-етичний стрижень та переважно знову ж таки змістовно локалізована площина світу його творів.

Усі перипетії автобіографічних новел пов'язані з дитячими та юнацькими спогадами митця, де кожен постає пазлом творчої мозаїки. Передусім доречно відзначити яскраву візуалізацію простору, яка дозволяє читачеві подолати відстань і поринути на Тетіївщину, вповні уявити барви краю, розмаїття флори й фауни, познайомитись із односельцями оповідача, отже, стати обсерватором і свідком колізій. Прикметно, що наратор в одному епізоді може розкрити цілий світ,

охопити певний часовий зріз, важливий для розуміння події чи явища, менталітет народу бо етносу. Так, у новелі «Циганська підкова» йдеться про незвичні для села кочування циганського табору. Безпосередність, зухвалість, спостережливість виступають рисами ромів, які ворожінням, забавками, випадковим заробітком здобувають невеликі «дари» (їжа, гроші) осілих мешканців, зачарованих дивним танком, химерним ворожінням, викличною купіллю, щемливим співом скрипки й гітари. Однак найбільше уваги приділено вмінню розкривати долю — чи то завдяки зв'язку з вищою та віщою силою, чи то за тонкої психологічної гри. Втручання мандрівного гурту в розмірене життя громади є справжньою виставою, жаданою для перегляду цікавими глядачами. Недаремно наратор порівнює гостей із дивом, що вабить нестримною та ніким не приборканою волею («перелітні птахи»). Символом відсутності постійного прихистку стає знайдена оповідачем підкова. Хлопчик наголошує, що цигани ніколи нічого путнього не залишають. Ця річ уособлює брак сталої домівки, оскільки замість захисту вдачі у хаті, вона була забута як непотріб. Відмінність у національному характері визначає константні риси етносу загалом, його поведінку, манеру спілкування, звички, спосіб життя, котрі не може вповні пізнати й розгадати сторонній, здатний тільки сприймати і суб'єктивно тлумачити, зневажаючи або захоплюючись іншою культурою. Тому поставлені автором питання — риторичні: «...хто пустив цих людей у вічні мандри, що гнало їх по світу, чого шукали вони, де ж було їхнє останнє пристанище, їхнє щастя? [...] де ж має бути так довго шукане останнє пристанище зі звичайним обжитим порогом, на якому можна було б прибити назавжди стару циганську підкову, загублену колись на березі моєї Росиньки» [1, 10].

Низка творів презентує узагальнену картину війни. Адже криваві 1940-ві роки назавжди залишилися болісними відбитками в душі. «Легенда тихої Роськи» є відображенням переходу мирного співжиття у страшне лихоліття. Художній текст побудовано за допомогою контрасту гармонійної природи, в якій головує безтурботне й веселе сонце, та жорстокого людського існування. Оповідач нотує входження війни в рідний дім, який градує від хати до села і країни, крізь призму сприйняття дітей. Якщо спочатку хлопчиків охоплює цікавість, що провокує підслуховування-підглядання, то згодом — обурення і злість. Ці почуття спалахують через підступний розстріл «довірливо-цивільного газика». У друзів зринають однакові думки, суголосні

забороненим за радянського режиму роздумам про причини численних втрат. Яшко, Вітька, Микола обурені невтручанням загону червоноармійців, який знаходиться в лісі. Віддане на поталу мародерам і фашистам село стає заручником політичних ігрищ, де кількість жертв не має значення для владних ляльководів. Новела сповнена цікавих авторських знахідок. Природній світ зберігає спокій та непорушність. Натомість витворені людьми речі вбирають емоції господарів («зажурена хата» спонукає матір відмовитись від переселення; знімілі тини; кров'яні краплі вишень). Дитячі забавлянки яечками, різними за розміром і забарвленням, протиставляються поступовим наступом розмаїтих касок, машин, зброї, а жартівливе покарання купеллю — вбивством над Росинькою. Найвне варіювання темпоритму викладу, який набирає обертів, коли йдеться про мить — поява ворога, сховок господарів річки, розстріл. Непорушна тиша, захищена сонцем, контрастує з бурею в душах дітей (пекучі сльози безсилля), викликану атакою «справжньої війни». Тож оповідач утворює антиномію: «тиша життя — тиша смерті», а байдужому сонцю опонує прадавня Роська, що розповідає Росі, Дніпрові, морю, океану всі легенди свого краю, тобто стає осердям пам'яті поколінь і корелює з вербальною сповіддю прозаїка.

Новела «Окупація» нотує епізоди першого воєнного літа. Впадає в око автоалюзія-паралелізм, коли стан родини, голова якої воює далеко від рідного дому, втілена в образі «підскубано-безбокої» та «зіщулено-здивованої» хати, а також укотре риторичне питання хлопчика про відсутність захисників, яскраво представлених у радійному повідомленні. Зображення подій відбувається за допомогою часо-емоційного контрасту. Зміна аксіологічних акцентів боляче вражає дитину, яка не збагне вчорашнього глузування з «намальованих фашистів» та сьогоднішнього страху-відступу перед ними. Оповідач із захватом пригадає щастя від врожаїв, зосереджуючи увагу на красі, рясноті, смакоті й ароматі вишень. День приготувань вишняку, варення і киселю видавався дітям справжнім святом. Але за воєнного лихоліття господарями щедрих дарунків землі, як і «мого рідного каміння», виявились окупанти. Наратор персоніфікує дерева, зневажені ворожою рукою, що ламає їхнє гілля, завдаючи непоправної шкоди й невимовного болю. Він переймається стражданнями свого краю та відчуває пекучий сором за безперед всездозволеністю й нахабством загарбників. Однак водночас хлопчина виявляє суто дитячі риси,

коли заворожено слухає дивну музику вперше побаченої губної гармонії чи спокушається поласувати чималенькою шоколадкою. Звуки зринають ще раз, трансформуючи оціночне сприйняття в обурення і злість через хвацький марш — пустотлива забавка для виконавців і приречений зойк для малого реципієнта. Хибність учинку стає тягарем дорослого чоловіка, бо він трактує її «платою-подачкою» за вишні й наругу, «окупацію невільної душі», яка прагнула виборсатись із круговерті одноманітних безправних днів.

Уміння втілити в епізоді значну подію по-іншому розкривається в новелі «Пісня про Меланку». Доля героїні представляє перипетії, менталітет і досі актуальні проблеми нації. Сум'яття української душі, сталє рабське сподівання на чиюсь допомогу та немотивована терплячість характеризують героїню новели, в долі якої порушене питання подвійної окупації країни. Дочка репресованого шукає рятунку від несправедливості (кпини й образи сусідів, неможливість здобути освіти) в новій фашистській владі. Цікава фрагментарна побудова твору, що ґрунтується на певній деталі та умовному хронотопі (екскурси й антиципація). Першу частину окреслює багатобарвний вінок — «фантазія українського поля». Вміст витвору вражає сумішню розмаїтих польових квітів і трав, які підкреслюють дівочу красу. Та гармонія буття виявляється ілюзією, коли майстер виробу хвалить бога й фюрера. Тому аромат запашного зілля поглинає сморід цигарок і одеколону. Так само Віллі знищує Єву. Друга частина позначена зміною у природі та емоціях. Осердям постає рефрен — мамина пісня про Меланку. Вона охоплює третю частину, відображає градацію в саморефлексіях героїні. Спочатку відбувається переосмислення рішень, потім зіставлення цінностей і пріоритетів, зрештою, висвітлення порухів ества. Грім і дощ наче прибирають полуду з очей молодій жінки, очищують від матеріальної омани, Вона передусім помічає жорстоке поведження Побеля з кіньми, потім зухвалість у хаті (чобітьми на чисте простирадло). Самопізнання увиразнює зустріч із Меланкою, яка чекає на повернення чоловіка та синів. Загородня нагадує матір, чому сприяє деталь — скрипка. Спогади про найдорожчого батька, прекрасного музику, які супроводжує «замкнена німа суворість» на обличчі старшого сина-командира, зумовлюють болісні рефлексії. Єва захищається від глумливого погляду і «полинової посмішки» господині виправдовуваннямидобровільної співпраці та втрати дівочої честі бажанням жити у повазі й добробуті. Однак наратор зауважує

про «шиплячі» слова, що викривають справжнє ставлення до вчинку, акцентують причини поведінки. Мамина пісня про Меланку і провіщення жінки щодо майбутнього вироку людей стають кульмінацією самоаналізу героїні, котра, як і героїня народного твору, шукає Бога.

Важливо, що Микола Кравчук залучає паралелізм («Згарячілись щоки й вуха. Розливалась-розхлюпувалась по шибках вода» [1, 41]; «Печально й зловісно мовчала зчорніла скрипка. Бурчало невдоволено небо» [1, 43]), антитезу («Гуркотів розхилитаним возом далекий грім [...] мирно спав Віллі» [1, 43]) та об'єднує учасниць діалогу емоційною домінантою — «ненависним чеканням». Євця заспокоюється мріями про щасливе забезпечене майбутнє, переконуючи себе трактуванням свободи вибору за будь-яких умов, покинувши неньку. Натомість «розіп'ята життям» Загородня терпить заради найближчих, оберігаючи їх своїми молитвами. Брехню першої та правду другої вповні увиразнює третій фрагмент. Прагнення красуні до волі, реалізації власних рішень, розбивається через визнання сили п'яного господаря. Вона усвідомлює страх самоти, коли думки змушують визнати реальність, вдаваний ескапізм. Насолода зовнішнім перетворюється на отруту, задуху, сором в оприявнених табуйованих маревах протягом сну, де розкривається сутність Єви.

Саме в образі героїні новели «Пісня про Меланку», ім'я котрої не випадково корелюється з біблійною постаттю і літературно-історичними «роксоланами», презентовано колізії буття людини, які можна зіставити з перипетіями країни, адже зрада, самоомана, конформізм виступають головними чинниками маргіальності й колоніальної свідомості українства.

Тож автор наголошує на світоглядному зламі, який поглинає людей під час війни, залишених напризволяще владою на своїй рідній землі. Прикметно, що Микола Кравчук по-різному розв'язує дилему «свої — чужі». Якщо роми викликають лише захват і подив, здебільшого без негативу, оскільки не втручаються у повсякдення, морально-етичні константи громади, то заїди зумовлюють відверту ненависть, руйнуючи життя окремої місцини, її господарів зокрема та споконвічні засади співіснування людей загалом.

Центральною постаттю в усіх творах прозаїка є людина. Він досліджує проблему чи явище крізь призму буття особи, розкриваючи її характер у деталях, внутрішніх монологах, учинках. Зважаючи на автобіографізм нарації, героїв-прототипів, неповторність і яскравість

характерів та кореляцію долі автора-наратора, твори «Народний артист», «Дерев'яні ходики з блакитною зозулею» та «Чай із малиною» формують ретроспективну трилогію, що містить глибинні само-рефлексії письменника.

Новела «Народний артист» присвячена митцеві. Недооцінений талант виявляється дивом у сільському культурному «вогнищі». Знайомство з театром постає не тільки своєрідною психотерапією змучених лихами війни тетіївчан, але й відкриває в нараторі потяг до прекрасного, розуміння ролі творця і значення мистецтва завдяки чарівним виставам: «В чорну годину вселенської розрухи той нестримний, безпосередній сміх був, може, єдиним відчутним містком, що перекидався з минулого в майбутнє, до справжнього життя без чужоземних ворогів, без страху, без крові» [1, 22]. Одна людина (геніальна пам'ять і режисура, знання української літератури) надихає громаду, сповняє надії, аби вистояти й витримати випробування. Захоплення чоловіком у жахіттях війни контрастує із забуттям його в мирні часи, коли голод-холод забирає митця з грішної землі. Опис його побуту (недопалки, горілка, огризок свічки, списані аркуші) вкотре нагадує про залежність від фізичного складника, що не здатний охопити духовне наповнення. Смерть чудодія стає прикрою новиною для мешканців. Оповідач називає героя Артистом, де велика літера виказує особливе ставлення, пошану і вагу цієї постаті, заслужено надаючи звання «Народного» Івану Петляшенку. Три різночасові фрагменти підкреслюють швидкоплинність людського буття, у круговерті якого «мудре начальство» нищить пам'ять (костел — православна церква — ратуша — будинок культури — універмаг), яку зберігають хіба що свідки подій, передаючи прийдешньому поколінню.

Уособленням персонажа новели «Дерев'яні ходики з блакитною зозулею» дядька Арсеня стає предмет, вказаний у назві твору. Оповідач підкреслює любов чоловіка до волі й простору, подорожей і нових знайомств, що виявилось у відсутності огорожі та цінних закордонних речей по війні. Зозуля в годиннику символізує нагадування про швидкоплинність часу, спонукає цінувати мирні миті, зупиняти суєту, насолоджуватись рідним і звичним спілкуванням. Втрата пташки, обман столичного майстра переводить віру в іншу, духовну площину, оскільки надія завжди в людині, в її нащадках.

Спогад про незабутню зустріч у житті героя є лейтмотивом новели «Чай із малиною». Перше кохання стає пізнанням невідомого

досі щастя. Наратор поринає в атмосферу «вистуджено-незатишного львівського замістя», коли порятунком від холоду й голоду виступає душевне багатство в образі вродливої однокурсниці, яка дарує захист, опіку, тепло, затишок. Відбувається трансформація стану, протиставлення зовнішнього і внутрішнього, врешті-решт, втілене у гармонію: сірість будинків (одноманітна рутинна) змінюється на блакить абажура (чистота стосунків). Раптовий спалах і несміливий поцілунок руки — подяка за тимчасовий відпочинок, радість обох за цнотливе єднання морозної ночі, котре збереже пам'ять серця.

Колізії кохання постають лейтмотивом низки новел. Микола Кравчук відображає розмаїтий спектр емоцій, які виринають між чоловіком та жінкою, котрі часом плутають захоплення, потяг, цікавість, звичку зі справжнім сильним почуттям, втрачаючи або не помічаючи найдорожчих.

Юнацька пристрасть, викликана вродливою кокеткою, поглинає героя твору «Як ранковий туман». Уперше побачивши розкуту співробітницю комбінату Аллочку, випускник вишу освідчується їй у запалі чуття. Проте облуда, як і миттєве захоплення, відступає щойно образ Прекрасної Дами знищується відкриттям прагматично-матеріальних інтересів кмітливої пані. Вона не гребує стати коханкою сина й батька. Раптове прозріння викликає переосмислення життя. Спочатку хлопець сприймає за належне домовленість про престижну роботу, посаду тощо, відкидає зауваження друга родини щодо потреби самостійного розвитку, заслужених здобутків. Насамкінець він тікає від продажної системи стосунків, розуміючи необхідність позбутися огиди й сміття, що можуть поглинути молодого Прокопенка, здатного створити власний світ. Власне назва твору відображає швидкоплинність змін у свідомості героя, котрі трансформують аксіологічні значення «туману», градууючи від фізичного до душевного і духовного рівня: потяг — викриття — виклик — самопізнання.

Соціальна модель стає чинником формування родини в новелі «Німий Семен». Варка погоджується з рішенням батька, фліртує із заробітчанином винятково через корисні мотиви, а саме — бажання позбутися прізвиська «солом'яної вдови» завдяки штампі в паспорті й мати безкоштовну робочу силу. Не відчуваючи протягом періоду сирітського життя ні ласки, ні тепла, столяр погоджується на пропозицію. Проте, на відміну від Валентини, яка, отримавши статус «заміжньої пані», забуває основи людського спілкування («мирне

співіснування»), карпатський гість усвідомлює свої обов'язки перед сім'єю, забезпечує всім необхідним без любові навзаєм. Рутину стає звичкою, неповага перетворюється на зневагу та огиду, охоплює дітей подібним вихованням меркантильної матері, що зумовлює знищення жінки й відродження чоловіка. Самовпевненій бухгалтерці протиставлено лагідну лікарку, споріднену душу Семена, котра змогла побачити в ньому людину, щиро покохати і навчити наново жити. В діалозі двох суперниць автор підкреслює значення займенника «мій», що визначає об'єктивний та суб'єктивний статус героя, відображає зміни у внутрішньому і зовнішньому стані (вищий, молодший, спокійний, співає, гомонить, сміється). Прикметне сприйняття вибору героя односельцями, які не засуджують чоловіка, навпаки, радіють за щасливу пару, адже «німий» Семен здобуває свій голос.

Антиномія двох жіночих образів і втрачене кохання постають змістовим осердям новели «Сон проти неділі». Василь пригадує однокурсницю Іванку, яка вперше викликала в нього почуття до жінки, відкрила таємниці стосунків двох статей та відпустила, не бажаючи бути тягарем близькій людині — «Лише для нашої пам'яті на все життя...» [1, 74]. Чоловік, будучи переповнений спраглим невисловленими жаданими емоціями, втрачає назавжди нагоду їх пережити. Він поплив за течією, не побажав боротися за власне повноцінне буття, обравши існування. Саме тому спогади визнаного лікаря про молоду жінку розтягнені у часі, темпоритм сповільнений, а подальші перипетії його життя викладені пришвидчено, наче вихоплені кадри (робота, посада, одруження, сини, оточення тощо), які фіксують безбарвний «поспішно-суєтно пройдений шлях». Тамара («розповніле німе тіло») протиставляється колишній студентці («в'язке і жарке, ніби вуглик») як за характером так і за зовнішністю. Нею завжди керує користь, цікавлять її лише чутки. Вона послуговується підлабузництвом, чітко окреслюючи коло знайомих відповідно до їх соціального статусу. Натомість Іванка захоплюється прекрасним, духовним самовдосконаленням. Вона відкрита до світу і почуттів, не обмежуючи свободу коханого. В ній поєдналося довірливість, печаль, сяйво, сприйняття світу в барвах «золото-медової» осені. Несподіваний екскурс в минуле виступає поштовхом до самоаналізу Романюка, який відкинув рідну людину через свій страх, нерішучість і легковажність. Фінальний акорд новели (тиха печаль та байдужий берег) символізує неповернення, спустошення, констатацію втрати.

Важливе значення в текстовій організації твору має незвичний складник: «Епіграфом (як і супроводом) могла б стати Богом дарована музика Євгена Доги до фільму «Портрет дружини художника». Ця інтерсеміотична деталь корелює зі сном, який викликає підсвідомі, тобто справжні, почуття, дає можливість пережити-прожити минуле та зізнатися собі у добровільній відмові від Господнього дару в образі єдиної жінки — єдиного кохання.

Отже, новелістика Миколи Кравчука порушує актуальні позачасові проблеми, які охоплюють особистісний, суспільний, національний та загальнолюдський рівні. Письменник вдається до автобіографічної нарації, афористичності, контрасту, антитези й паралелізму, залучає рефрен, екскурси й антиципацію, деталі, образи-символи. Прозаїк наголошує на унікальності людини, її відповідальності, важливості вибору, на потребі повноцінного життя, що часто поступається рутинному існуванню через засилля масок і нівелювання облич, невміння побачити й захистити головне — зв'язок між найріднішими, чистоту ества, розуміння взаємозалежності чуттів, думок, слів та вчинків, постійне самовдосконалення. Він в художній формі стверджує, що лише збереження власної сутності забезпечить розмаїте буття, сповнене надій, віри та любові.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кравчук М. На порозі дива : новели, етюди. Біла Церква, 2004. 112 с.
2. Кравчук М. Новели. Тетіїв : ТО «Край»; Вид. Міцінський С. А., 2008. 440 с.
3. Літературознавча енциклопедія : у двох томах / авт.-уклад. Ю. Ковалів. К. : ВЦ «Академія», 2007.
4. Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу. К. : Обереги, 1992. 424 с.
5. Фащенко В. Новела і новелісти К. : Рад. письм., 1968. 264 с.

НОВЕЛІСТИКА НИКОЛАЯ КРАВЧУКА

Татьяна Ткаченко, д-р филол. наук, доц.

Таврический национальный университет имени В. И. Вернадского

Статья посвящена исследованию новеллистического наследия Николая Кравчука (1929–2009). Раскрыты основные формальные и содержательные составляющие художественных текстов (тематика и проблематика произведений, текстовая организация, фигура нарратора, специфика изложения, вариативность темпа повествования и т.д.). Освещены уникальная образная символика, интер-

текстуальні акценти, роль художественних образотворчо-виразительних засобів (паралелізм, антитеза, порівняння), значення епіграфів і рефренів. Визначено феномен творчого спадку письменника, що відрізняє локальну визначеність, автобіографічну наративну, градацію на внутрішньому і зовнішньому рівнях, метафоризацію буття. Розкрито світоглядні константи і риси ідиостилі письменника.

Ключові слова: новела, рефрен, градація, метафора, символ, автобіографізм, хронотоп.

NOVELISTICS OF MYKOLA KRAVCHUK

*Tetiana Tkachenko, Doctor of Philological Sciences,
Docent, Associate Professor*

V. I. Vernadsky Taurida National University (TNU), Kyiv

The article devotes to the research of the novelistics heritage of Mykola Kravchuk (1929–2009), examines the main formal and content components of artistic texts (topics and problems of works, text organization, figure of the storyteller and narrator, specifics of presentation, variation rate of narration, etc.). Novelistics can be divided into own artistic and autobiographical, although both combine the content moral and ethical core and mainly localized plane. Bright visualization of space allows the reader to overcome the distance and plunge into Tetiyivshchyna, get acquainted with the fellow villagers of the narrator, become an observer and witness. The narrator in one episode can open the whole world, reach a certain time slice, important for understanding the event or phenomenon, the mentality of the people for the ethnic group.

The author violates urgent timeless issues that embrace the personal, social, national and human level. He emphasizes the uniqueness of a person, his responsibility, the importance of choosing, full life, often inferior to the routine existence through the masquerade masquerade and the rejection of faces, the inability to see and protect the main thing — the connection between the most native, the purity of nature, the understanding of the interdependence of the senses, thoughts, words and deeds, constant self-improvement.

This paper finds up the unique symbolic symbolism, intertextual accents, the role of artistic pictorial-expressive means (parallelism, antithesis, comparison; autobiographical narration, aphorism, contrast, antithesis and parallelism, involving refrain, excursions and anticipation, details, images, symbols), illuminates the meaning of epigraphs and refrains. It outlines the phenomenon of creative heritage of the prose writer, distinguishing local certainty, autobiographical narration, gradation on the internal and external levels, metaphorization of being. The investigation reveals the writer's worldview and features of the idiosyncrasy.

Key words: novel, refrain, gradation, metaphor, symbol, autobiography, chronotope.

REFERENCES

1. Kravchuk, M. (2004), *Naporozidyva : novely, etyudy*. Bila Cerkva : B. v. 112 s.

2. Kravchuk, M. (2008), *Novely. Tetiyiv* : TO «Kraj»; Vyd. Micinskyj S. A. 440 s.
3. *Literaturoznavcha encyklopediya* : U dvox tomax / Avt.-uklad. Yu. Kovaliv. 2007. K. : VCz «Akademiya».
4. My'tropolyt Ilarion. (1992), *Doxrystyuyanski viruvannya ukrayinskogo narodu*. K. : Obrereg. 424 s.
5. Fashhenko, V. (1968). *Novela i novelisty*. K. : Rad. pysm. 264 s.

Стаття надійшла до редакції 28 лютого 2019 р.